

ΠΑΝ, Ο ΘΕΟΣ ΤΩΝ ΣΠΗΛΑΙΩΝ.
ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΣΤΟΥΣ ΑΡΧΕΓΟΝΟΥΣ
ΙΣΤΟΡΙΚΟΥΣ και ΝΕΩΤΕΡΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Από τη
ΧΑΡΗ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗ**

Κοιτίδα τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ φέρεται ἡ Ἀρκαδία, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι θεωροῦνται αὐτόχθονες. Χώρα ὄρεινῆ, ἀπομονωμένη ἀπὸ τὰ ἄλλα κέντρα πολιτισμοῦ, ἀνέπτυξε ἀσυνήθιστες λατρεῖες καὶ ἀρχαῖες παραδόσεις.

Πρῶτος ἀπὸ τούτων αὐτόχθονος ὁ Πελασγός, ἐβγαλε τούς Ἀρκαδες ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα ἐπινοώντας τὴν καλύβα σὺν πρώτη κατοικία, τὴν προβιά σὺν πρώτη ἐνδυμασία καὶ τὴν βαλανοφαγία ὡς βάση τῆς τροφῆς τους. Ἡ χώρα ὀνομάσθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο Πελασγία.

Ὁ γιός τοῦ Πελασγοῦ Λυκάων ἔδρυσε τὴν Λυκόσουρα, τὴν ἀρχαιότερη πόλη τοῦ κόσμου ἢ π' ὅσες εἶδαν τὸν ἥλιο πάνω στὴν γῆν Παισανίας 38, I ἀρκαδικά), θέσπισε τὰ Λυκαία ἀρχαιότερη γιορτὴ ἀπὸ τὰ Παναθηναία καὶ δτὴν κορυφὴ τοῦ Λυκαίου ὄρους ἔδρυσε τέμενος καὶ βωμὸ στὸ Λυκαῖο Δά στὸν ὁποῖο οἱ προσφορές τῶν πιστῶν, συνίσταντο σὲ ἀνθρωποθυσίες. Τὴν ἴδια ἐποχὴ σὲ μιὰ ἄλλη περιοχὴ στὴν Ἀθήνα ὁ Κέκροψ, βασιλιάς, εἰσάγει τὴν λατρεῖα τοῦ Ὑπάτου Δά, καὶ σὲ ἀντιπεριοπασμὸ πρὸς τὸν Λυκάονα θεοπίζει ἀνάμικτες θυσίες καὶ προσφορές πρὸς τὸν θεὸ. Στοιχεῖο πού δηλώνη τὴν διαφορὰ στὴν ψυχροσύνη τῶν δύο λαῶν στὴν ὁποία ἐπιδρᾷ καταλυτικὰ γιὰ τὴν περαιτέρω ἀναπτυξὴ τους τόσο τὸ κλίμα ὅσο καὶ ἡ τοποθεσία.

Βέβαια, εἶναι πλέον ἐξακριβωμένο ἀπὸ τούς ἐλδικούς μελετητάς καὶ ἐθνολόγους ὅτι τὸ Πελασγικὸ φύλο εἶναι τελειῶς διάφορο ἀπὸ τὸ Ἀρκαδικὸ καὶ ὅτι αὐτὸ τὸ τελευταῖο ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ πρωτοελληνικὰ φύλα τὰ ὁποῖα στὴν ἐξελίξῃ τους ἀπέτελεσαν τὰ γνώριμά μας ἑλληνικὰ τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Ἀλλὰ ἐπειδὴ οἱ Ἀρκαδες κατοίκησαν τὸ ἴδιο τμήμα τῆς κεντρικῆς Ἡελ/νήσου με τούς Πελασγούς, ἀφομοίωσαν τούς προκατόχους τους. Ἔτσι ἐφθασαν σὲ μᾶς, ὡς ἀρκαδικὸ μῦθοι οἱ Πελασγικὲς παραδόσεις στίς ὁποῖες ἀναφερόμεθα.

Ἡ ἀρκαδικὴ λοιπὸν παράδοση μιᾶ γιὰ τὴν μεταμόρφωση τοῦ Λυκάονα σὲ λύκο διδίδει σ' ἓνα γεῦμα πού παρέθεσε στὸν ἴδιο τὸν Δά, τοῦ πρόσφερε ἀνθρώπινο κρέας. Ὁ θεὸς τὸ κατάλαβε καὶ ἐκδήλωσε τὴν ὀργὴν του μεταμορφώνοντάς τον σὲ λύκο. Ὡστόσο οἱ ἀνθρωποθυσίες συνεχίζονταν στὸ ἄβατο τῆς κορυφῆς τοῦ Λυκαίου καὶ εἰδικὰ γι' αὐτές καὶ ὁ ἴδιος ὁ Παισανίας (VIII 38, 7) μὴ τολμώντας νὰ μιλήσῃ, περιορίζεται στὸ νὰ πῆ χαρακτηριστικὰ ὅτι "πολυπραγμονήσαι δὲ οὐ μοι τὰ ἐς τὴν θυσίαν ἠδὲ ἦν, ἐχέτω δὲ ὡς ἔχει καὶ ὡς ἔσχεν ἐξ' ἀρχῆς".

* Pan: Le dieu des grottes. Le développement du culte aux temps préhistoriques, historiques jusqu'à notre ère.

** DELIGEORGI, HARRIS.- diplômée en archéologie, membre régulier de la S.S.G.
II, rue Mantzarou, Athènes.

Οι πολλοί γιοί του Λυκάονα έγιναν εϊκιστές διαφόρων άρκαδικών πόλεων, γεγονός που δηλώνει και την ανάπτυξη ο'σλο αυτό τό διάστημα τών οικισμών τής 'Αρκαδίας. 'Η μοναδική κόρη του Καλλιστώ, συνοδός τής 'Αρτεμης γέννησε τόν 'Αρκάδα ό όποιος καίψωσε περισσότερο τήν στάθμη του παλιτισμού τής περιοχής καί άπό τό όνομά του όνομάσθηκε ή περιοχή : 'Α ρ κ α δ ε λ α. 'Ο 'Αρκάδας , σύμφωνα μέ τήν μυθολογία θεωρεΐται γιδς του θεου 'Ηλιου καλ άδελφός του Πάνα. Στην Μαντινεία, όπως αναφέρει καλ ό Παυσανίας (VIII, 9 ,4), σέ μία περιοχή που όνομάζεται " 'Η λ ε ο υ β ω μ ο ι" ύπάρχει ό τάφος του. 'Ο θεόκριτος στά εϊδύλλιά του I23, στήν έκκληση του πρός τόν Πάνα, τόν προτρέπει ν'άφήση τόν ψηλό καλ άπόκρημο τάφο, έκ κεΐνον του γιου του Λυκάονα που καλ γιδ τους θεους εΐναι άξιοθαύματος. Για πολλούς μελετητάς όπως τόν Darømbørg, τόν Imærgaahr, τόν B égarð ή λατρεία του θεου Πάνα προηγέτο αυτής του Λυκαίου Δία. Διότι πριν άπό τόν Λυκάονα που πρώτος θέσπισε τήν λατρεία του Δία, ύπήρχε ένας όλόκληρος λαός - όπως ήδη αναφέραμε - που όπωσδήποτε είχε κάποια θεότητα νά λατρέψη: αυτός ήταν ό Π ἄ ν ό 'Α ρ κ ἄ δ α ς ό τιμιώτατος καλ άρχαιοτάτος άπό τους θεους τών 'Αρκάδων, όπως λέγει ό Διονύσιος ό 'Αλικαρνασεύς I, 32 καλ όπως όλοι οι μελετητά παραδέχονται καλ πιστοποιήθηκε έν μέρει καλ άπό τίσ ανασκαφές του άρχαιολόγου Κουρουγιώτη στήν Λυκόσουρα . Διότι άν τό Λυκαίο ήταν άφιερωμένο στο Δία , όλες οι άλλες βουνοκορφές τής 'Αρκαδίας ή όποία κατεΐχε πολυ μεγαλύτερη έκταση άπό τήν σημερινή εφ'όσον μεγάλο τμήμα τής Ν. 'Αχαΐας άνήκε σ'αυτήν, (Καλάβρυτα 'Αροάνιά όρη) μέρος τής Δ. Κορινθίας (περιοχή Φενεου, Στυμφάλου, όρος Κυλλήνη), ή Ν.Δ. 'Ηλεία (περιοχές Φιγάλειας, Βασσών, Θειοβάς, Λυκαίου , 'Ανδρ(τσιανας) ήταν άφιερωμένες στόν Πάνα. Στο Μανίναλο (μαυσανίας VIII, 36 ,8) οι βοσκοί άκουγαν τήν φλογέρα του, στά βουνά τής Λάμπειας, στίς πηγές του 'Ερύμανθου, στίς πύλες τής Μεγαλόπολης, στά Νόμια όρη κοντά στήν Λυκόσουρα καλ στο έδιο τό Λυκαίο όκόςμα. Οι έιδίτητες που του επέδιδαν ήταν άμπολλες. Θάλεγε κανείς στι γιδ τό κοινό τών 'Αρκάδων, ή θεότητα αυτή ήταν ή γεννησιουργός δύναμις που διευθετούσε τήν ζωή τους: ήταν αυτή που προστάτευε τά κοπάδια τους, τό κνήγι τους, τήν γέννηση τών παιδιών τους, τό μέλλον τους, τους πρόσφερε τό φώς , τόν άέρα. Μία έκδοχή τής έτυμολογίας του όνόματος Πἄν , προέρχεται άπό τήν σανσκριτική λέξη " PAVANA" που σημαίνει άέρα καλ σ'αυτήν συγκλίνουν οι γνώμες του De charmø (op. laud.p. του Imærgaahr (kulte und Mythen Arcadiens 6.204-καλ του γ. B égarð (de l'origines des cultes arcadiens). 'Ο 'Αριθαΐος ό Ψεγάτης στά σόδλια του Εύριπίδη , τόν άνομάζει γιδ του Αιθέρα καλ τής νύμφης Οίνος. Στοιχεΐα που πιστοποιούν τήν ήλιακή του ύπόσταση εΐναι πολλά: όπως ό 'Ηλιος εΐχε τά κοπάδια του στήν 'Ιταλία καλ στήν Σικελία τό έδιο καλ ό Πἄν εΐχε τά δικά του στήν 'Αρκαδία. Σάν γιδς του Αιθέρα, στόν άρκαδικό μύθο τής Φιγάλειας, ανακάλυψε τό χρυσήγετο τής Δήμητρας καλ τό ανακίνωσε στο Δία όπως άκριβώς

ὁ Ἥλιος βοήθησε τὴν Δήμητρα νὰ βρῆ τὸ κρυφῆγγο τῆς κόρης της Περσεφόνης θεωρεῖτο- ὅπως ἦδη ἀναφέραμε - στίς λατρευτικές ἐκδηλώσεις τῆς Μαντινείας, γιὸς ἢ ἀδελφός τοῦ Ἀρκάδα καὶ λατρευόταν στὴν περιοχή ὅπου ὑπῆρχαν οἱ Ἡ- λ ί ο υ Β ω μ ο ί . Ἀλλὰ καὶ ἄλλο ἐνδεικτικὸ στοιχεῖο τῆς ἡλιακῆς του ὑπόστα- σης εἶναι ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνα, θεοῦ τοῦ φωτός, εἰσέδουσε πολὺ ἀργὰ στὸ κοινὸ τῶν Ἀρκάδων καὶ πολὺ δύσκολα ἔγινε ἀποδεκτὴ.

Οἱ προφητικὲς ἱκανότητες τοῦ θεοῦ οἱ ὁποῖες γινόταν μέσω τῆς Ἐρατοῦς, συζύγου τοῦ Ἀρκάδα καὶ προφήτισσας τοῦ θεοῦ, ἦταν ἱκανὲς νὰ διευθετήσουν τὴν μελλοντι- κὴ ἔκβαση διαφόρων γεγονότων ποὺ ἀφοροῦσαν τὴν ζωὴ τῶν Ἀρκάδων. Τὴν μαντικὴ αὐτὴ ἱκανότητα ὁ Ἀπόλλων τὴν διδάκτηκε ἀπὸ τὸν Πᾶνα. Τὸν καιρὸ ἀκόμα τοῦ Παν- οσανία οἱ χρησμοὶ ἀποδίδονταν τόσο στὸν ἕνα ὅσο καὶ στὸν ἄλλο.

Ἡ Σελήνη, ἡλιακὴ θεότητα, ἦταν ἡ μόνιμη συνοδὸς του. Μαζὶ μ' αὐτὴ, λατρευόταν μέσα στίς σπηλιές, σ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ποὺ ἡ λατρευτικὴ εὐλάβεια τῶν ἀνθρώ- πων δὲν εἶχε ὑψώσει ἀκόμα ναοὺς στοὺς θεοὺς της. Ἡ λατρεία τῆς Σελήνης ἐπαιξε ἕνα μεγάλο ρόλο στὴν πελασγικὴ μυθολογία. Ἀργότερα χάθηκε τελείως ἀπ' αὐτὸν τὸν χῶρο τῆς Πελονήσου ὅχι γιὰ κανένα ἄλλο λόγο παρά γιὰ νὰ δώσῃ τὴν θέση της στὴν νύμφη Καλλιτώ, κόρης ἢ ἀδελφῆς τῆς θεᾶς τοῦ φωτός.

Ὁ Πᾶν καὶ ἡ Σελήνη, ὁ Ἥλιος καὶ ἡ Σελήνη καλύτερα, βασιλεύαν σάν ὑπέρτατες θεότητες στὴν Ἀρκαδία, εἰσάκουαν τίς προσευχὲς τῶν πιστῶν, δέχονταν τίς προ- σφορὲς τους, δίναν χρησμούς. Μιά φλόγα ἔκαιγε πάντα μπροστὰ στὸ βωμὸ τοῦ ὅπως ἐνδεικτικὰ μᾶς ἀναφέρει ὁ Πausanias) VIII, 37, II" παρά τούτῳ τῷ Πανί, πῦρ οὐ ποτε ἀποσβεννυμένον καίεται". Κοντὰ στὸ βωμὸ τοῦ ἄρχισαν γιὰ πρώτη φορὰ οἱ ἀγῶνες ποὺ ὀνομάσθηκαν Λύκαια.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ (1600 π. Χ), ἐμφανίζεται μὲ τὸν Λυκάονα ἡ λατρεία τοῦ Λυκαίου Ἐλίου καὶ σχεδὸν ἀμέσως ἄρχισαν νὰ εἰσδύουν στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο, διαφορὲς θεότη- τες οἱ ὁποῖες δημιούργησαν σιγά-σιγά τὸ ἑλληνικὸ δωδεκάθεο.

Στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους συνατρευόταν μὲ τὸν Δία, στὸν Ἱππόδρομο, στὸ Στάδιο, στὸ ἱερὸ καθαγιασμένο ἄλσος τῆς Μεγαλόπολης, ὅπου εἶχαν μεταφερθεῖ τὰ Λύκαια. Τὰ ἀρκαδικὰ νομίσματα παρουσίαζαν μιὰ διπρόσωπη μορφή μὲ τὴν ἐπιγραφή: ΔΙΟΥΛΙΑΝ Στὴν Ἡραία, πόλη τῆς Ἀρκαδίας, λατρευόταν σάν ἐπιχώριος μὲ δικὸ του ναό.

ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Τὴν ἐποχὴ τῶν Μηδικῶν πολέμων, 5ον αἰῶνα π. Χ, μεταπηδᾷ ἡ μέχρι τότε ἄγνωστὴ λα- τρεία ἀπὸ τὰ ἀγροτικὰ καὶ ποιμενικὰ κέντρα, στὰ ἀνώτερα πνευματικὰ ὅπως ἡ Ἀθήνα καὶ ἡ Θῆβα. Ἐνδεικτικὰ ὁ Ἡρόδοτος (VI, 105), μᾶς ἀναφέρει τὸ περιστατικὸ τῆς ἐγκαθύδρισης τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ τίς παραμονές τῆς μάχης στὸν Μαραθῶνα τὸ 490 π. Χ, καὶ λέει τὰ ἑξῆς: Οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν στείλῃ στὴν Σπάρτη τὸν περίφημο

δρομέα Φιλιππίδη νά ζητήση βοήθεια από τους Σπαρτιάτες ώστε ν'αντιμετωπίσουν από κοινού τόν κίνδυνο τῶν Περωῶν. Καθ'όδόν, κοντά στήν Τεγέα, ὁ δρομέας συναντᾷ τόν Πῶνα. Ἄ λποῖος " ἐμέμφαντο Ἀθηναίοις ὅτι ἑαυτοῦ οὐδεμίαν εὐνοίαν ποιεῦνται" καί ὑποσχέθηκε ὅτι ἂν δεχθοῦν τήν λατρεία του " ὡς εὐνοος Ἀθηναίοις εἴη καί ἐς Μαραθῶνα ἦξει συμμαχήσων", Παυσανίας (VIII, 54, 6).

Οἱ Ἀθηναῖοι, μπροστά στόν κίνδυνο τῶν Περωῶν καί μέ τήν σκέψη ὅτι μιᾶ θεότητα ἐπί πλέον στίς τόσες πού εἶχαν δέν θά ἄλλαζε τήν κοινωνικοθρησκευτική τους κατάσταση, δέχονται τήν λατρεία. Περιττό νά ἀναφέρουμε ὅτι ὁ θεός κράτησε τήν ὑπόσχεσή του, καί ὀρμώντας ἀπό τό ἀντρο του μέ φοβερές κραυγές, σκόρπισε τόν " π α ν ι κ ὸς" στούς Πέρσες οἱ ὁποῖοι ἐντρομοί ἐγκατέλειψαν τό πεδίο τοῦ Μαραθῶνα, μῆχαν στά πλοῖα τους καί ἔφυγαν. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐγκαθυδρῶν ἐρεβό τοῦ θεοῦ στήν Β.Δ πλευρά τῆς Ἀκρόπολης κοντά στά ἱερά τοῦ πατρῶου Ἀπόλλωνα, γεγονός πού μαρτυρεῖ τήν σχέση τῶν δύο θεοτήτων μεταξύ τους στόν τομέα τῆς μαντικῆς καί τῶν χρησμῶν. Ἔτσι εἰσήχθη ἡ λατρεία στό χῶρο τῆς Ἀττικῆς καί σ'αὐτήν τήν ἐποχή, ὅχι παλαιότερα, ὀφείλουμε τήν σύνθεση καί τήν δημιουργία τοῦ Ὀμηρικοῦ Ὕμνου πού μᾶς παρέχει διαφωτιστικά στοιχεῖα πάνω στό μῦθο τῆς γέννησης τοῦ θεοῦ, τῆς προσωπικότητάς του καί τῆς ἐξωτερικῆς του ἐμφάνισης. Τό παρουσιαστικό του ἦταν τερατομορφο-πυκνή γενειάδα μέ κέρατα στό κεφάλι, δασύτριχο σῶμα, πόδια τράγου, ἀπ'ὅπου καί ἡ προσωπιδα " τ ρ α γ ὸ-π ο υ ς θ ε ὸ ς". Σύμφωνα μέ τόν ὕμνο, ὅταν γεννήθηκε, προκάλεσε τόσο φόβο στήν μητέρα του, μιᾶς ἀπό τίς κόρες τοῦ Δρύοπα, ὥστε αὐτή τό παράτησε ἐντρομη καί ἔφυγε. Ὁ Ἑρμῆς, ὁ πατέρας του, τό τύλιξε σέ δέσμα λαγοῦ καί τό ἔφερε στόν Ὀλυμπο. Οἱ θεοί γοητεύτηκαν τόσο πολύ ἀπό τό παρουσιαστικό του, ὥστε ὁ Διδύσσορ τοῦ ἔδωσε τήν ὀνομασία Πᾶν, λέγοντας " ὁ τοῦς πάντας εὐφραίνων" δηλαδή ὁ Πᾶν βαπτίσθηκε σάν ὁ καλωσυνᾶτος θεός πού προκαλεῖ τήν χαρά, τήν εὐθυμία, προστατεύη τά κοπάδια, συνοδεύεται ἀπό τίς νύμφες Ἡ χ ὠ καί Σ ὕ-ρ ι γ γ α, στεφανωμένος μέ φῦλλα βαλανιδιάς, κρατώντας λαγώβολο ἢ παίζοντας τή φλογέρα πού εἶναι δική του ἐφεύρεση, ἔτσι στό καινούργιο τοπικό πλαίσιο τοποθετημένη ἡ θεότητα, ἀποκτᾷ καινούργιες ἰδιότητες πού ἀφαίρεσαν πολλά στοιχεῖα ἀπό τήν μεγαλειώδη προσωπικότητα τοῦ θεοῦ τόν καιρό τῆς παντοδυναμίας της στήν Ἀρκαδία.

Θεότητα καθαρᾶ ἀγροτική καί ποιμενική, εἶχε τά ἱερά της μόνο μέσα στίς οπηλιές ὅπου λατρευόταν μέ τίς Νύμφες καί τόν Ἀχελῷο. Ἐδῶ, μπορούμε νά ἀναφέρουμε πολλά γνωστά κοιλώματα τῆς Ἀττικῆς ὅπου τοῦ πρόσφεραν θυσίες καί ἀναθήματα: στήν Πάρνηθα (Λυχνοσπηλιά), στήν Βάρη (Νυμφόληπος), στήν Κερατέα, στά Μέγαρα, στήν Ἀκρόπολη, στήν Πεντέλη (σπηλιά τοῦ Νταβέλη), στήν Μαραθῶνα (σπηλιά Οἰνός), στό Δαφνί.

Σάν θεός τῆς εὐθυμίας καί τῆς διασκέδασης, γίνεται ἀναπόσπαστο μέλος τῆς συνοδείας τοῦ Διόνυσου μαζί μέ τούς Σειληνοὺς καί τούς Σατύρους, ὅπως παρουσιάζεται στίς ἀγγειογραφίες καί τά ἀνάγλυφα.

Ὁ πατριωτισμός καί τὸ θρησκευτικό συναίσθημα τῶν ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων τῆς ἐποχῆς, προσπάθησε νά τοῦ δώσῃ ἕνα χαρακτήρα πιδ σεβάσμιο, αὐτόν τοῦ τροπαιοφόρου θεοῦ τῶν μαχῶν χῶρίς ὄμωκ καί νά τὸ πετύχῃ ἀπόλυτα ὥστε νά καθιερωθῇ. Ἔτσι ὁ Μιλτιάδης, μετά τήν μάχη τοῦ Μαραθῶνα, στήν τ ρ ο π α ι ο φ ὀ ρ ο τὸ ἀγαλμα τοῦ θεοῦ στήν Ἀκρόπολη. Ὁ Αἰσχύλος, (Πέρσες, στχ:448), τὸν ἀναφέρει σχετικὰ μέ τήν νουμαχία τῆς Σαλαμῖνας. Στήν Ψυττάλεια, ὁ Πausanias, μιλά γιά τά χονδροειδῆ ξάνα πού τοῦ ἀφιέρωσαν σέ ἔνδειξη εὐγνωμοσύνης γιά τήν ἐκβαση τῆς ναυμαχίας. Ὁ Σοφοκλῆς, στόν Αἴαντα στχ:693, ὁ Εὐριπίδης, στόν Ἴωνα στχ:492, ὁ Ἀριστοφάνης, στίς Θεομοφοριάζουσες στχ:977, ὄλοι παραπέμπουν σ' αὐτόν, θέλοντας νά προσθέσουν καί ἄλλα στοιχεῖα στά ἤδη καθιερωμένα. Ἄλλά ὁ χαρακτήρας τῆς ἀγροτικῆς θεότητας πού ζῆ στήν φύση πού σκορπᾷ τὸν πανικό, τὸν ἐφιάλη, τὸν φόβο σ' ὄποιον ἀπό τούς βοσκούς τολμήσῃ νά τοῦ ταραξῆ τὸν μεσημεριάτικο ὕπνο καί πού ἐπεβλήθη ἀπό ὄλα τά λαϊκά στρώματα, εἶχε πλεον ἐπικρατήση.

Ἔτσι πάλ' ὄλο πού ἀπετέλεσε μιὰ δευτερεύουσα θεότητα πού δέν ἀνήκει ἐπίσημα στό Δωδεκάθεο, λατρεύτηκε καί ἀγαπήθηκε ὅσο καμιά ἄλλη στό χῶρο τῆς Ἀττικῆς. Δύο καί τρεῖς φορές τὸν χρόνο, τοῦ πρόσφεραν κοινές θυσίες. Πρὸς τιμὴν τοῦ ὀργανώνονταν λαμπαδηφορίες. Ἡ νομισματικὴ χρησιμοποιοῦσε πολλές φορές τήν ἀπεικόνισή του. Ἡ ἀγγειογραφία μᾶς ἔδωσε πάμπολλες σκηνές μέ τήν παρουσία του.

ΒΕΒΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ

Τὸ δαιμόνιο τῶν Ἑλλήνων, μέσω τοῦ ἐμπορίου καί τῶν ἀποικιῶν, διέδωσε τήν λατρεία σ' ὄλες τῖς χῶρες τῆς κλειστῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου. Ἡ λατρεία μεταφυτεύεται στήν Μ. Ἀσία, στό Λάτμο στήν Ἐφεσσὸ ὄπου ὕπῆρχε ναός, στήν Ρόδο στό Πανός ἄκρον, στήν Κυρήνη, στή Λιβύη, στήν Αἴγυπτο πού ὄπως ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος λατρεύονταν στήν Μέμφιδα ἐξ αἰτίας τῆς ζωομορφίας, σάν μιὰ ἀπό τῖς (8) μεγάλες θεότητες τοῦ αἴγυπτιακοῦ Πανθέου.

ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΣΤΗ ΡΩΜΗ

Τὸ ἑλληνικό Πάνθεο, δάνεισε πολλές θεότητες στό ρωμαϊκό. Ὁ Διόνυσος ὁ Περιγητής 348, καί ὁ Δίβιος I, ἀναφέρουν ὄτι ὁ Εὐάνδρος, γιδς τοῦ Χάρμαντος, τὸν κοῖρο πού στήν Ἀρκαδία βασίλευε ὁ Ἀγαμήδης γιδς τοῦ Στυμφάλου, τετάρτου βαθμοῦ ἀπόγονος τοῦ Ἀρκάδα, συγκέντρωσε λαό, ἤλθε στήν Ἰταλία, κατέλαβε τὸν

λόφο Κέρμαλο τόν ὁποῖο μετωνόμασε Παλλάντιο καί ἐκεῖ ἔδρουσε ναό ἀφιερωμένο στό θεό Πᾶνα, μεταφέροντας καί ὅλο τό τυπικό τῆς λατρείας ἀπό τήν Ἀρκαδία. Ὁ Πᾶνας μετωνομάσθηκε $\Phi \alpha \upsilon \nu \omicron \varsigma \Lambda \omicron \upsilon \pi \epsilon \rho \kappa \omicron \varsigma$ προστάτης τῶν κοπαδιῶν ἀπό τοῦς λύκους καί ἡ γιορτή του $\Lambda \omicron \upsilon \pi \epsilon \rho \kappa \alpha \lambda \iota \alpha$. Πῶς ἀπό τίς λατινικές ὀρολογίες, εἶναι εὐκόλο νά ἀναγνωρίσουμε τά $\Lambda \upsilon \kappa \alpha \lambda \alpha$ τῆς Ἀρκαδίας καί τόν θεό τῆς Λυκαῖο Πᾶνα, . Ὁ Πλούταρχος χαρακτηριστικά ἀναφέρει " ... ἡ λῦκος μέν ὁ λουῖπός ἐστι καί Λύκαια τά Λουπερκάλια." Οἱ ρωμαῖοι θυσίαζαν ἕνα σκύλο στά Λουπερκάλια γιατί τό ζῶο αὐτό θεωρεῖτο συνοδός τοῦ Πᾶνα στήν προστασία τῶν κοπαδιῶν καί ὅπως πάντα ἐχθρός τοῦ λύκου. Ἐντυναν τό ξόανο τοῦ θεοῦ μέ δέρμα κατσίκας καί τό περιέφεραν στήν πόλη τήν ἡμέρα τῆς γιορτῆς στίς 15 Φεβρουαρίου, ἡμέρα καθαρμοῦ, ἔκαναν τό γῦρο τοῦ Παλατίνου λόφου καί χτυποῦσαν στά χέρια τίς γυναῖκες μέ λουριά καμωμένα ἀπό δέρμα κατσίκας γιά νά τίς καταστήσουν γόνιμες. Πρῖν ἀπό τήν λιτανεῖα, ὁ ἱερέας, ἀφοῦ θυσίαζε μιά κατσίκα ἄγγιζε τό μέτωπο τῶν Λουπέρκων μέ τό ματωμένο μαχαίρι καί σκούπιζε τό σημάδι μέ βαμβάκι βουτηγμένο σέ γάλα. Τό ἱερό τοῦ Λουπέρκου θεοῦ, βρισκόταν στήν Β.Δ πλευρά τοῦ Παλατίνου ὅπως ἀκριβῶς τό ἱερό τοῦ Πᾶνα στό λόφο τῆς Ἀκρόπολης. Ἡ ὑπέρμετρη φαντασία τῶν Ρωμαίων πρόσθεσε καινούργια ἀκόμα στοιχεῖα ἀνάλογα μέ αὐτά τῆς ψυχροσύνθεσης τοῦ λαοῦ αὐτοῦ πού ὅσο τόν ἐνδιέφεραν οἱ πόλεμοι ἄλλο τόσο καί οἱ διασκεδάσεις. Ἔτσι ὁ θεός ταυτίσθηκε μέ τό στοιχεῖο τῆς αἰσθησιακῆς ἐρωτικῆς μορφῆς ὅπως ἀκριβῶς ὁ Σάτυρος καί ὁ Πρίαπος. Ἡ ἐκβιομηχανοποίηση τῆς τέχνης στή Ρώμη, δημιούργησε Πανίνες καί Πανίσκουες ἀφαιρόντας μ'αὐτόν τόν τρόπο τά πρωταρχικά στοιχεῖα τῆς θεϊκῆς προοπτικότητας ὅπως τήν δανεῖστηκαν ἀπό τοῦς Ἕλληνες.

ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΟΙ - ΣΤΩΙΚΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

Στούς δύο τελευταίους αἰῶνες πρὸ Χριστοῦ, οἱ στωϊκοί καί Ὀρφικοί φιλόσοφοι, παρερμηνεύοντας τό ὄνομα τοῦ θεοῦ, τοῦ ἔδωσαν διαστάσεις ὑπερβατές καί μεταφυσικές ἐνοώντας τό Σύμπαν, τό πᾶν τό Ὀλον, κάτω ἀπό τήν ὀνομασία " $\kappa \epsilon \gamma \alpha \varsigma \Pi \alpha \nu$ ", σέ μιά ἐποχή πού ἡ πολυθεΐα παρουσιάζει κάποια παρακμή.

ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΑΝΑ

Τήν ἐποχή τῆς παρακμῆς τῆς πολυθεΐας, ὁ Πλούταρχος βλέποντας μόνο τά συμπτώματα τῆς ἐποχῆς του χωρίς νά ἐξετάζει καί τά βαθύτερα αἷτια, ἀναφέρει ἕνα περιστατικό σχετικά μέ τόν θάνατο τοῦ Μεγάλου Πᾶνα τό ὁποῖο, ὅπως λέει, συνέβη τήν ἐποχή τοῦ αὐτοκράτορα Τιβερίου (42π. Χ - 37μ. Χ): ὁ πατέρας τοῦ ρήτορα Αἰμιλιανοῦ, Ἐπίθερος, πλέων τήν Ἰταλίαν ἤκουσε πλησίον τῶν Παξῶν φωνήν καλοῦσα τόν θαμοῦν, κυβερνήτη τῆς Αἰγύπτου γνωρίζουσα εἰς αὐτόν ὅτι ἀπέθανε ὁ Μέγας Πᾶν...

Συμβολισμός φυσικά, τοῦ θανάτου τοῦ ἀρχαίου κόσμου καί τῆς ἐμφάνισης τοῦ Χριστιανισμοῦ.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΙ ΑΙΩΝΕΣ

Βρισκόμαστε τήν ἐποχή τοῦ Χριστιανισμοῦ καί στήν κοινωνικοπολιτική ἀλλαγὴ πού δημιούργησε αὐτή ἡ ἐμφάνιση. Ὅσο αὐτή ἡ ἀρχέγονη θεότητα τῶν Ἀρκάδων ἡ τόσο εὐεργετική, ταυτίσθηκε ἀπὸ τοὺς χριστιανούς μέ τόν γνωστό Σοτανᾶ τῆς Π. Διαθήκης, γεγονός σὸ ὁποῖο συνέβαλε ἡ κερασφόρος μορφή τῆς. Ὅσο τὰ ἀγαθοποιὰ της στοιχεῖα διατηροῦνται στήν μορφή τοῦ Ἁγίου Μᾶμα, προστάτη τῶν κοπαδιῶν στὰ ὑψώματα τοῦ νησιοῦ τῆς Ἄνδρου.

.....
Δέν ὑπάρχει θεότητα πού νά μετῆλθε τόσες ἀλλαγές, νά τροφοδότησε μέ τόση φαντασία τήν τέχνη τῶν διαφόρων ἐποχῶν πού ἀναφέραμε, νά ἐπέζησε σέ τόσο διαφορετικές μεταξύ τους χρονικές περιόδους ὅσο ὁ Πᾶν.

Τα ἀρχαῖα σύνορα τῆς Ἀρκადίας.

Résumé

Le culte de dieu a pris naissance aux temps préhistoriques et plus particulièrement vers 1900 avant j.C. dans le Péloponèse central et spécialement en Arcadie. Sans lui attribuer une figure (représentation) concrète, les Arcadiens honorent et respectent cette divinité là, plus que les autres dieux. Des jeux étaient aussi célébrés en son honneur.

Aux temps historiques et notamment au Vème siècle av.J.C, alors que les combats contre les Perses ont commencé, le culte de Dieu passe des régions agraires et pastorales aux régions très civilisées et cultivées comme Thèbes et Athènes, particulièrement après la bataille de Marathon en 490 av.J.C. La figure de Dieu devient plus concrète. On ajoute de nouveaux éléments à sa personnalité qui s' adaptent au nouveau cadre spirituel, local et climatique dans lesquels se place dès lors.

La colonisation hellénique répand le culte dans tous les pays du bassin Méditerranéen, en l' enrichissant d' autres éléments.

Le Panthéon romain, l' accepte sous le nom de Faune dans la fête dite Lupercalia.

La philosophie du Portique et les Néoplatoniciens, faisant erreur sur l' étymologie de son nom, firent de lui la personnification du Grand Tout.

La mort du Grand Pan, événement qui a eu lieu au temps de l' Empereur Tiverius 42 avant J.C - 37 ap. J.C. ,comme raconte Plutarque, symbolise la mort du monde ancien et l' apparition du Christianisme.

Dans le culte chrétien, Pan dieu en cornes et aux pieds de chèvre, prête ses traits extérieurs au démon de l' Ancien Testament. Les influences se prolongent aussi dans les légendes populaires grecques.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ : Ἀρκαδικὰ VIII 38,1,7, 4-36,8-37,11-54,6
- 2) ΘΕΟΚΡΙΤΟΣ : Ἐξόλλια I,123
- 3) ΗΡΟΔΟΤΟΣ : (VI - 105)
- 4) ΟΜΗΡΙΚΟΣ ΥΜΝΟΣ:(19) στ. 28. κ.έ.
- 5) ΑΙΣΧΥΛΟΣ : (Πέρσες στ. 448)
- 6) ΕΥΡΥΠΙΔΗΣ : (Ἴων στ. 942)
- 7) ΣΟΦΟΚΛΗΣ : (Αἴας στ. 693)
- 8) ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ : Θεσμοφοριάζουσες στιχ. 977)
- 9) ΤΙΤΟΣ ΔΙΒΥΟΣ : (1, 5)
- 10) ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ : Παράλληλοι βίοι, 17
- 11) ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ:ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ: Ἀνασκαφές στῆ Λυκόσουρα
: 1904 σ. 153-214
- 12) ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ:(τομ. I,σελ,365,366,367,368)
- 13) W.IMMERWARHD :Die Kulte und Mythen Arcadiens. σ. 193-200
Λειψία 1891
- 14) V.BERARD :De l' origine des cultes Arcadiens σ. 56 - 60
- 15) DAREMBERG-SAGLIO:Dictionnaire des antiquités grecques et romaines
Paris σ. 296-300
- 16) PIERRE GRIMAL : Dictionaire de la Mythologie grecque et romaine
Paris λήμμα.Faune - Iupercus
- 17) ΔΕΞΙΚΟ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗ: (τομ. Κ-ΚΑ λήμμα. Στωϊκοί- Ὀρφικοί)